

ІСТОРІЯ

УДК 930.1(477) «1940/1950»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.6/27.204623>

Володимир Бугрій,
 orcid.org/0000-0002-7123-6219
 доктор педагогічних наук, професор,
 завідувач кафедри історії України
 Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
 (Суми, Україна) bvlst@ukr.net

ФАКУЛЬТАТИВИ В СИСТЕМІ НАУКОВО-ПРЕДМЕТНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – 50-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті досліджується історичний досвід реалізації ідеї диференціації навчання під час підготовки майбутніх учителів. Метою статті є з'ясування змісту і структури факультативів у системі науково-предметної підготовки майбутніх учителів історії в педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 50-х рр. ХХ ст. Установлено, що з другої половини 1940-х років факультативні курси стають невід'ємним складником навчальних планів з чітким обсягом годин і послідовністю викладання. Із запропонованого переліку факультативних дисциплін студент обирає дві на свій розсуд. Запровадження факультативів було спробою реалізувати ідею диференціації навчання та надати студенту хоча б мінімальну можливість самостійно визначати й реалізовувати свої науково-освітні інтереси. Факультативи давали змогу коригувати та доповнювати зміст навчання студентів-істориків без змін навчального плану. Система факультативів протягом досліджуваного періоду була досить різнобічною, лише частина факультативних дисциплін мала тісний зв'язок з науково-предметною підготовкою майбутніх учителів історії, давала можливість сформувати професійні навички історика.

Виявлено, що до факультативних дисциплін, пов'язаних із науково-предметною підготовкою майбутніх учителів історії, входили історіографія, джерелознавство, архівна справа, археологія, палеографія, історія культури, історична географія. Уведення в план цих дисциплін хоча б у статусі вибіркового свідчило про розуміння того, що без предметів, які формують історичне мислення, знання методологічних принципів і методів дослідження, забезпечити серйозну професійну підготовку студентів-істориків неможливо.

Протягом досліджуваного періоду прослідковано динаміку змін у переліку факультативних курсів, що сприяли формуванню наукового історичного світогляду майбутніх учителів. Установлено їх кількість у кожній редакції навчального плану й обсяг годин, відведених на їх опрацювання.

У підсумку зроблено висновок, що поява низки важливих історичних курсів хоча б на рівні факультативу варто вважати великим позитивним явищем, оскільки це суттєво підвищувало якість підготовки істориків, розширювало науковий світогляд студентів.

Ключові слова: наукова підготовка майбутніх учителів історії, факультативи, педагогічні інститути, навчальний план, диференціація навчання.

Volodymyr BUGRII,
 orcid.org/0000-0002-7123-6219
 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
 Head of the Department of History of Ukraine
 State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
 (Sumy Ukraine) bvlst@ukr.net

FACULTY IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS IN THE PEDAGOGICAL INSTITUTES OF UKRAINE (SECOND HALF OF THE 40's – 50's)

The article examines the experience of implementing the ideas of differentiation of learning in the preparation of future teachers. The purpose of the article is to find out the content and structure of the electives in the system of scientific and subject preparation of future history teachers in the pedagogical institutes of Ukraine during the second half of the 1940s – 1950s. It has been established that, since the second half of the 1940s, elective courses have become an integral

part of curricula with clear hours and a consistent teaching schedule. From the offered list of optional disciplines the student chose two at his own discretion. The introduction of electives was an attempt to realize the idea of differentiation of learning and to provide the student with at least a minimal opportunity to independently determine and realize their scientific and educational interests. The electives made it possible to adjust and supplement the content of the studies of the student-historians, without changing the curriculum. The system of electives during the study period was quite versatile, only a part of the optional disciplines had a close connection with the scientific preparation of future teachers of history, and allowed to develop the professional skills of the historian.

It has been found that the optional subjects related to the scientific training of future history teachers included: historiography, source studies, archival affairs, archeology, paleography, cultural history, historical geography. The introduction of these disciplines, at least in selective status, testified to the understanding that without the subjects that form historical thinking, the knowledge of methodological principles and methods of research, it is impossible to provide serious professional training of students-historians. A list of elective courses was compiled, indicating the number of hours spent on them. As a result, it was concluded that the appearance of a number of important history courses at least at the elective level should be considered as a great positive phenomenon, since it significantly improved the quality of training of historians, expanded the students' scientific outlook.

Key words: *scientific training of future history teachers, electives, pedagogical institutes, curriculum, differentiation of teaching.*

Постановка проблеми. Перебудова сучасної вищої освіти спрямована на формування активної, творчої особистості, яка прагне до самовдосконалення та саморозвитку. Реалізація такої стратегії значною мірою залежить від наявності власних пізнавальних і дослідницьких інтересів у студентів, бажання працювати над їх реалізацією. Усе це спонукає педагогічну науку до пошуку нових моделей раціональної організації діяльності закладів вищої освіти. Одним із напрямів якісного поліпшення навчання є диференціація та індивідуалізація роботи студентів. У цьому зв'язку важливим є вивчення історико-педагогічного досвіду проведення факультативних занять у вищій школі як одного з видів диференціації навчання відповідно до інтересів студентської аудиторії.

Аналіз досліджень. Проблемі диференціації навчання в психолого-педагогічній науці ХХ століття присвячена значна кількість наукових праць, у яких досліджуються її різні аспекти: психологічний – В. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, І. Дубровіна, Г. Костюк, В. Крутецький, С. Рубінштейн, І. Якиманська; методичний – М. Акімова, Ю. Бабанський, С. Гончаренко, Г. Литвиненко, В. Монахов, В. Фірсов; організаційний – В. Вінник, В. Гузєєв, С. Кожухов, О. Раєвський, І. Ромашко, О. Савченко, В. Паламарчук, І. Чередов. Питання змісту історичної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України останніми роками розглядалося в дослідженнях А. Булди (Булда, 1999), С. Буряк (Буряк, 2015), Н. Венцевої (Венцева, 2017.), С. Нікітченої (Нікітччина, 1998), С. Фролова (Фролов, 2007), К. Чадаєвої (Чадаєва, 1996) та ін. Разом із тим становлення й розвиток факультативів у педагогічних закладах вищої освіти України потребують подальшого системного вивчення.

Мета статті – розкрити зміст і структуру факультативів у системі науково-предметної підготовки майбутніх учителів історії в педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Науково-предметна підготовка майбутніх учителів у педагогічних інститутах України протягом досліджуваного періоду будувалася на основі централізовано розроблених навчальних планів. Навчальний план за спеціальністю «Історія» розрахований на 4 роки, у разі успішного його виконання випускнику присвоювалася кваліфікація вчителя історії середньої школи. Усі предмети в плані групувалися за блоками, одним із яких був блок факультативних дисциплін. Із запропонованого в ньому переліку студент мав прослухати не менше ніж два курси (за власним вибором) і по одному з них обов'язково скласти залік. Запровадження факультативів було спробою реалізувати ідею диференціації навчання та надати студенту хоча б мінімальну можливість самостійно визначати й реалізовувати свої науково-освітні інтереси. Часткове врахування схильностей і бажань здобувачів учительської професії мало сприяти формуванню в них умінь поповнювати знання за власною ініціативою; постійного бажання вести поглиблену самостійну роботу; здатностей до самоосвіти після закінчення педагогічного інституту.

У період другої половини 40-х – 50-х років навчальні плани зазнавали постійних змін, відповідно, відбувалася змістова перебудова блоку факультативних дисциплін. Так, у навчальному плані 1945 р. до цього блоку входили такі дисципліни науково-предметної підготовки майбутніх учителів історії: основи археології, музеєзнавство, палеографія, історія культури, історія мистецтва, історична географія. У підготовці істориків

перших повоєнних років ще зберігалися традиції поєднання історичної й філологічної освіти, характерні для університетів дорадянської доби. Тому у факультативному блоці навчального плану 1945 р. суттєвим був перелік мовних курсів. Для вивчення студенту пропонувалися старослов'янська, латинська, західнослов'янська, іноземна мови. Вони, безумовно, розширювали можливості студентів у науково-дослідницькій діяльності. Входили до факультативного блоку й такі дисципліни, як теорія і практика співів і музики, логіка (ДАСО: 6).

На межі 1940–1950-х років у навчальних планах зміст факультативів з погляду науково-предметної підготовки істориків був розширений і якісно поглиблений. До дисциплін, що й раніше перебували в переліку факультативного блоку (музезнавство, палеографія, історія культури, історична географія), додалися джерелознавство, історіографія та архівна справа. Майже повністю цей блок став складатися з історичних курсів, єдиним винятком була іноземна мова (ДАХО: 6). Уведення джерелознавства, історіографії та архівної справи до навчального плану хоча б у статусі вибіркових дисциплін свідчило про розуміння того, що без предметів, які формують історичне мислення, знання методологічних принципів і методів дослідження, забезпечити серйозну професійну підготовку студентів-істориків неможливо.

З 1951 р. в педагогічних інститутах України розпочинається процес об'єднання історичних і філологічних факультетів у єдиний історико-філологічний факультет. Наслідком цього стало запровадження в 1954 р. нового навчального плану за спеціальністю «Історія». У ньому перелік історичних дисциплін, винесених у факультативний блок, було вчергове змінено. Зберегли своє становище джерелознавство, палеографія та архівна справа. До дисциплін обов'язкового вивчення перенесено історіографію. Натомість до факультативного блоку ввійшли міжнародні відносини та археологія СРСР з практичними заняттями на археологічних розкопках. Факультативами також стали зарубіжна література, спортивне вдосконалення, методика фотокіносправи, методика виготовлення наочних посібників з історії (ЦДАВО: 8). Останні, хоча й давали певну користь, усе ж обмежували доступ студентів до історичних дисциплін. Проте загалом зміст факультативного блоку навчального плану 1954 р. сприяв поглибленню спеціальної історичної підготовки студентів.

З другої половини 1950-х років вітчизняна педагогічна освіта була зорієнтована на випуск не вузькопрофільних спеціалістів, а вчителів-багато-предметників. У більшості педагогічних інсти-

тутів України історико-філологічні факультети розформовані, а там, де вони збереглися, фахівців готували за суміжними спеціальностями (наприклад, «українська мова, література і історія» з кваліфікацією – учитель української мови, літератури і історії середньої школи). Відповідно, через розширення кваліфікації змінювався навчальний план, збільшувався до 5 років і термін, відведений на його виконання.

У навчальному плані з підготовки істориків-філологів факультативний блок складався з 10 дисциплін: археологія, історія мистецтва, одна із західних або південних слов'янських мов, іноземна мова, співи і музика, фотосправа, спортивне вдосконалення, домоводство, автосправа (ЦДАВО: 13). Серед перерахованих дисциплін лише перші дві стосувалися професійної підготовки істориків. Отже, у навчальному плані другої половини 1950-х рр. факультативний блок за своїм змістом значно поступався попереднім у формуванні наукового історичного світогляду майбутніх учителів.

Протягом досліджуваного періоду відбувалися зміни не лише в змісті, а й у структурі факультативного блоку навчальних планів. Так, загальна кількість навчальних дисциплін у ньому коливалася від 8 до 12, з них історичну підготовку в різні періоди забезпечували від 2 до 7 дисциплін. Помітно вирізнявся в цьому факультативний блок навчального плану, що діяв протягом 1947–1952 років. У ньому 7 навчальних дисциплін орієнтовані на поглиблення науково-історичної підготовки студентів (ДАХО: 6).

За обсягом факультативні курси з історії були невеликими, здебільшого на них відводилося від 30 до 40 годин. Виняток становила археологія в навчальному плані 1954 р., яка в сумі з практичними заняттями на археологічних розкопках мала бюджет часу 100 годин (ЦДАВО: 8). Отже, завдяки факультативам зменшувалася кількість обов'язкових навчальних занять, вони давали змогу коригувати й доповнювати зміст навчання студентів-істориків без змін навчального плану.

Загалом варто відзначити, що система факультативів протягом досліджуваного періоду була досить різнобічною. Частина з них мала тісний зв'язок із науково-предметною підготовкою майбутніх учителів історії, давала можливість сформувати професійні навички історика, знайомила з останніми досягненнями історичної науки. З іншого боку, низка факультативних дисциплін була орієнтована на підвищення загальнокультурного рівня студентської молоді, набуття різноманітних практичних навичок роботи з дітьми.

Висновки. Отже, з другої половини 1940-х років факультативні курси стають невід'ємним складником науково-предметної підготовки майбутніх учителів історії в педагогічних інститутах України. Нормативне закріплення цього відбулося шляхом уведення до навчальних планів зі спеціальності «Історія» окремого факультативного блоку, у якому вказувалися дисципліни, визначалися обсяг годин на їх опрацювання та послідовність викладання. Навчальними планами передбачалося, що із цього блоку студент мав обрати та опрацювати дві дисципліни.

До факультативного блоку в різних редакціях навчальних планів входила низка дисциплін (історіографія, джерелознавство, архівна справа, археологія, палеографія, історія культури, історична географія), які допомагали студентам розуміти базові засади історичної науки, сприяли проведенню ними самостійних досліджень. Появу цих дисциплін у навчальних планах хоча б на рівні факультативів варто вважати великим позитивним явищем, оскільки завдяки їм підвищувалася якість підготовки істориків, суттєво розширювався науковий світогляд студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. 498 с.
2. Буряк С. А. Історична освіта в педагогічних вузах Української РСР (1943–1956 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2015. 20 с.
3. Венцева Н. О. Розвиток вищої історичної педагогічної освіти України в першій половині ХХ століття : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Бердянськ, 2017. 489 с.
4. ДАСО. Ф. 2817. Оп. 3. Спр. 7 Учебные планы. 11 арк.
5. ДАХО. Ф. 4293. Оп. 2. Спр. 367 Учебные планы. 17 арк.
6. Нікітчина С. О. Становлення і розвиток системи професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в Україні (1917–1991 рр.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1998. 535 с.
7. Фролов С. В. Історична наука у вищих навчальних закладах м. Харкова у повоєнний період (1945–1955 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 2007. 19 с.
8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1520 б Навчальні плани. 56 арк.
9. Чадаєва К. Ю. Розвиток історичної освіти в Україні у 20–30 роки ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 1996. 180 с.

REFERENCES

1. Bulda A. A. Praktychna pidhotovka vchyteliv istoriyi v pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrayiny (etapy i osoblyvosti) [Practical training of history teachers in pedagogical educational institutions of Ukraine (stages and features)]. Kiev: MP Dragomanov, 1999. 498 p. [in Ukrainian].
2. Buryak S. A. Istorychna osvita v pedahohichnykh vuzakh Ukrayinskoyi RSR (1943–1956 rr.) [Historical Education in Pedagogical Universities of the Ukrainian SSR (1943–1956)]: : author. diss. ... Cand. hist. sciences: 07.00.02. Kyiv, 2015. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vyentseva N. O. Rozvytok vyshchoyi istorychnoyi pedahohichnoyi osvity Ukrayiny v pershiy polovyni KHKH stolittya [Development of higher historical pedagogical education of Ukraine in the first half of the XX c.]: dis. ... d-ra ped. sciences: 13.00.01. Berdyansk, 2017. 489 p. [in Ukrainian].
4. DASO, f.2817, op.3, spr.7, 11 ark. [DASO, f.2817, d.3, c.7, 11 p.] [in Russian].
5. DAKHO, f.4293, op.2, spr.367, 17 ark. [DAHO, f.4293, d.2, c.367, 17 p.] [in Russian].
6. Nikitchyna S. O. Stanovlennya i rozvytok systemy profesiyno-pedahohichnoyi pidhotovky vchyteliv istoriyi v Ukrayini (1917–1991 rr.) [Formation and development of the system of professional and pedagogical training of history teachers in Ukraine (1917–1991)]: dis. ... d-ra ped. sciences: 13.00.01. Kyiv, 1998. 535 p. [in Ukrainian].
7. Frolov S. V. Istorychna nauka u vyshchykh navchalnykh zakladakh m. Kharkova u povoyenny period (1945–1955 rr.) [Historical Science in Higher Educational Institutions of Kharkov in the Postwar Period (1945–1955)]: author. diss. ... Cand. hist. sciences: 07.00.06. Dnipropetrovsk, 2007. 19 p. [in Ukrainian].
8. TSDAVO Ukrayiny, f.166. op. 15. spr.1520 b, 56 ark. [CDAVO of Ukraine, f.166. d.15, c.1520 b, 56 p.] [in Ukrainian].
9. Chadayeva K. Y. Rozvytok istorychnoyi osvity v Ukrayini u 1920–1930 roky [Development of historical education in Ukraine in 20–30 years of XX century]: diss. ... Cand. hist. sciences: 07.00.01. Kharkiv, 1996. 180 p. [in Ukrainian].